

ГРАМАТИЧНА СТИЛІСТИКА

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.12>

УДК 81'27:81'42

СПОЛУЧУВАНІСТЬ ДЕМІНУТИВНО- АФЕКТИВНИХ ФОРМ ЖІНОЧКА Й ЧОЛОВІЧОК ІЗ ПРИКМЕТНИКАМИ: АКсіОЛОГІЙНИЙ ВИМІР

КОСМЕДА

Тетяна Анатоліївна,

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури,

Донецький національний університет ім. Василя Стуса (м. Вінниця);

вул. Архипенка, 9, кв. 1, м. Львів, 29005;

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8912-2888

Tetyana

KOSMEDA,

Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Romance and German Philology and World Literature,

Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia);

9 Arkhynpenka St., apt. 1, Lviv 29005, Ukraine;

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ХАЛІМАН

Оксана Володимирівна,

доктор філологічних наук, доцент, викладач Відокремленого структурного підрозділу «Полтавський фаховий коледж Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого»; доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов Національний університет «Полтавська політехніка»; пр. Віталія Грицаєнка, 14, м. Полтава, 36000;

e-mail: khaliman_oksana@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6952-0627

Oksana

KHALIMAN,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Lecturer of the Separate Structural Subdivision "Poltava Professional College of Yaroslav Mudryi National Law University"; Associate Professor of the Department of General Linguistics and Foreign Languages; Poltava Polytechnic National University;

14 Vitaliia Hrytsaienka Ave., Poltava 36000, Ukraine;

e-mail: khaliman_oksana@ukr.net

*Стаття виконана в парадигмі теорії гендерної лінгвістики, лінгвоаксіології та культури мови. На основі актуалізації даних корпусу ГРАК здійснено аналіз особливостей сполучуваності демінутивно-афективних форм **жіночка – чоловічок**. Визначено своєрідність вияву в них аксіологічних смислів, що модифікують семантику й прагматику аналізованих слів, впливають на розширення норм їх сполучуваності.*

Ключові слова: гендерна лінгвістика, демінутивно-афективні форми, лінгвоаксіологія, оцінка, семантика, сполучуваність, прагматика.

Питання гендерної лінгвістики й лінгвоаксіології у фокусі проблематики культури мови сьогодні привертають особливу увагу мовознавців. Зокрема незаперечним є інтерес до змін у системі нових назв жінок (неофемінітів), моделювання їх зменшено-пестливих форм, модифікації семантики й прагматики, на що впливають й особливості їх сполучуваності. Назви осіб жіночої статі протиставлені назвам осіб чоловічої статі, зокрема й у демінутивно-афективних формах, що є однією з національно-мовних рис українців. Актуалізуємо в цьому ракурсі вислів В. Сімовича: «Здрібнілих та пестливих форм уживає наш народ дуже радо і при кожній нагоді. Не тільки в розмові з дітьми, не тільки тоді, коли хочемо викликати до себе співчуття, <...> не тільки тоді, як виявляємо свій смуток чи радість, не тільки балакає зі собою пестливими словами пара закоханих, не тільки стрічають ся вони в віршах, у в'язаній мові – але й так, у звичайній бесіді, при всяких нагодах, і то без огляду на те, який зміст розмови» [Сімович 2021: 48].

У цій науковій розвідці вперше розглянуто опозицію демінутивно-афективних одиниць **жіночка – чоловічок** в аспекті їх синтагматики й визначення аксіологічних смислів.

У сучасному мововжитку вихідна опозиція **жінка – чоловік** має нейтральну стилістичну тональність. Але античні філософи в контексті християнського мовомислення опозицію **чоловік – жінка** інтерпретували як «позитивне – негативне», про що писали так: «<...> в жінок немає й не може бути статусу самостійності, не може бути нічого, що не пов'язано зі служінням чоловіку, тому єдиним сенсом поділу суспільства

на статі є народження дітей, а єдиним призначенням жінки – виношування потомства. У процесі зачаття <...> чоловік дає дитині форму, тобто душу, а жінка – лише матерію, тобто тіло. Душа за своєю природою є божественною й кращою за тіло. <...> існування статей – не випадковість, що має місце в структурі світобудови. Чоловік є нормою, а жінка – відхиленням від неї. На думку Арістотеля, жіночність треба розглядати, як певний природний недолік» [Космеда та ін. 2014: 12].

Отже, внутрішні форми лексичних одиниць *жіночка* – *чоловічок* не можна вважати прагматично рівноправними. Нагадаймо, що демінутивно-афективні форми в українській мові часто слугують для актуалізації не лише позитивного значення, а цілком протилежного – презентують прагматику зневаги, іронії, сарказму, приниження, нехтування, ігнорування, нешанобливості, глузу тощо, що залежить, зокрема, від семантики основи твірного слова та його сполучуваності.

За методом шкалування розміщуємо лексему *жіночка* (мн. *жіночки*) на шкалі оцінки на позначці «нуль». Ідеться про нейтральне значення щодо вираження оцінних смислів, зокрема й у функції звертання в розмовному стилі. У певних контекстах ця лексема може набувати додаткових значень і смислів, ковзаючи в напрямку (+) чи (–), що залежить від мовної ситуації, індивідуального комунікативного досвіду й компетентностей мовців. Сполучуваність лексеми *жіночка* засвідчує, що домінує позитивна оцінна семантика її вживання в лінгвокультурному просторі України. Інтимізувальна тональність відповідних контекстів дає змогу пом'якшувати моделювання негативних інтенцій мовця [див. дет.: Космеда, Халіман 2024].

Пошук у корпусі ГРАК (ГРАК 2017–2024) демонструє такі найпоширеніші результати сполучуваності з іменником *жіночка* в мові сучасної художньої літератури:

1) значення зменшеності, що часто виражає й узгоджений з ним прикметник (*маленька* /106 уживань/, *тендітна* /41 вживання/, *мініатюрна* /19 уживань/, *невисока* /14 уживань/, *худенька* /11 уживань/, *дрібненька* /10 уживань/, *сухенька* /10 уживань/, *худорлява* /10 уживань/);

2) частотне використання прикметників, що вказують на:

а) вік (*літня* /145 уживань/, *молода* /137 уживань/, *старша* /98 уживань/, *старенька* /49 уживань/, *молоденька* /34 вживання/, *стара* /14 уживань/, *немолода* /10 уживань/);

б) ознаки зовнішності, зокрема колір волосся (*білява* /27 уживань/, *чорнява* /20 уживань/, *сива* /12 уживань/);

в) особливості фігури (*пухкенька* /12 уживань/, *кругленька* /10 уживань/);

3) численні позитивнооцінні прикметники називають ознаки різних типів, що характеризують особу за фізичними й розумовими якостями, характером і т. ін., порівн.: *мила* /70 уживань/, *гарненька* /60 уживань/, *симпатична* /60 уживань/, *гарна* /57 уживань/, *люба* /42 вживання/, *добра* /41 вживання/, *вродлива* /33 вживання/, *кохана* /25 уживань/, *приємна* /23 вживання/, *чарівна* /19 уживань/, *привітна* /18 уживань/, *весела* /15 уживань/, *жвава* /15 уживань/, *скромна* /15 уживань/, *миловидна* /15 уживань/, *славна* /14 уживань/, *моторна* /12 уживань/, *спритна* /12 уживань/, *метка* /9 уживань/ тощо;

4) негативнооцінні прикметники презентують значно менший спектр варіантів у сполученні з досліджуваним іменником, порівн.: *огрядна* /50 уживань/, *бідна* /18 уживань/, *дебела* /16 уживань/, *бідлашна* /14 уживань/, *сувора* /13 уживань/, *нещасна* /11 уживань/, *дивна* /10 уживань/ тощо. Як видається, уживання демінутива *жіночка* в сполученні з ними евфемізує негативну оцінку, що підтверджують численні приклади, де прикметники на зразок *огрядна*, *дебела*, *сувора* лише вказують на особливості зовнішності номінованої особи, а загалом контексти не відзначені пейоративною маркованістю, пор.: *Черговий по вокзалу зупиняється за кілька кроків і щось пояснює огрядній жіночці в солом'яному капелюшку і білих бриджах* (Т. Малярчук). Лише окремі фіксації виявляють загальну негативну [*Огрядні жіночки, колишні однокласниці, говорили про неї із неприхованою заздрістю, мовляв, знайшла собі те, що шукала, і тепер, тирла цибата, має все* (Ірен Роздобудько)] або іронійну [*Тітка Света була дебелою огрядною жіночкою невизначеного віку* (Д. Корній)] тональність висловлення.

Негативнооцінний прикметник *бідна* в сполученні з іменником *жіночка* вживається в значенні 'яка викликає

співчуття, нещасна, бідолашна'. Отже, у зазначеній сполучуваності трансформується негативна семантика прикметника на позитивнооцінну як засіб вираження доброзичливості, ласкавості, співчуття тощо. Такі контексти вказують на негативні події, обставини, пов'язані з номінованим героєм, однак не оцінюють негативно його самого: *Тому бідні жіночки сивіли, вичитуючи диктанти та шкільні твори хронічних кобиздохівських трісчників* (В. Лапікура, Н. Лапікура); *Спи, моя бідна жіночко, спи, моє нічне звірятко* (Г. Пагутяк). Ці особливості фіксуємо й щодо прикметників *бідолашна, нещасна*. Отже, уживання іменника *жіночка* в пейоративно маркованих контекстах мінімальне.

Уживання ж іменника *чоловічок* здебільшого пов'язане з вираженням негативу, який спричинюють і соціальний контекст, і здатність афікса підсилювати, увиразнювати іронійну оцінність. Пояснимо: за давньою традицією, все, що стосувалося чоловіків, здебільшого виражало позитивну оцінку, а все, що мало жіноче начало, – негативну. Тому було неприпустимо утворювати від лексеми *чоловік* зменшувально-здрібнілі форми. Натомість у сучасній мовній практиці така назва активна.

Отже, зафіксовано таку сполучуваність іменника *чоловічок*:

1) численні прикметники підсилюють зменшувальне значення іменника, зазвичай посилюючи іронійну прагматику, порівн.: *маленький* /688 уживань/, *низенький* /72 вживання/, *невеличкий* /70 уживань/, *малий* /62 вживання/, *невисокий* /46 уживань/, *крихітний* /38 уживань/, *худорлявий* /36 уживань/, *худий* /35 уживань/, *сухорлявий* /28 уживань/, *дрібний* /23 вживання/, *сухенький* /17 уживань/, *хирлявий* /20 уживань/, *куций* /16 уживань/, *сухий* /16 уживань/, *малесенький* /15 уживань/, *присадкуватий* /14 уживань/, *невеликий* /13 уживань/, *худенький* /12 уживань/, *щуплий* /8 уживань/;

2) деякі прикметники називають ознаки, що вказують на:

а) зовнішність, порівн.: *лисий* /59 уживань/, *кругленький* /22 вживання/, *сивий* /20 уживань/, *чорнявий* /20 уживань/, *товстий* /15 уживань/, *вусатий* /13 уживань/, *бородатий* /12 уживань/, *смаглявий* /12 уживань/, *блідий* /11 уживань/, *горбатий* /11 уживань/, *голомозий* /10 уживань/, *кучерявий* /9 уживань/;

білявий /9 уживань/, *лисуватий* /7 уживань/, *рудий* /7 уживань/, *рудоволосий* /4 вживання/;

б) вік, напр.: *старий* /10 уживань/, *літній* /8 уживань/, *підстаркуватий* /8 уживань/, *старенький* /7 уживань/.

Часто в реченнях із наведеними вище прикметниками, крім, наприклад, власне характеристики зовнішності, убачаємо іронічні або й негативнооцінні смислові відтінки, що зумовлено сполучуваністю зі словом *чоловічок* та пов'язаними з ним асоціаціями й засвідчено іншими елементами контексту, напр.: *Кумедного песика бачила Юля учора в скверику, а ще кумеднішим був господар собачати – дрібненький лисий чоловічок, який невпинно бігав удвох із песиком, іноді навіть того випереджаючи* (О. Ганзенко); *Голомозий чоловічок дивився на неї шурячим поглядом, оцінюючи супротивника, обираючи правильну стратегію* (Н. Чибісова);

3) незначна кількість прикметників виражає позитивнооцінні значення, напр.: *вертлявий* /42 вживання/, *ввічливий* /38 уживань/, *мишавенький* /25 уживань/, *жвавий* /24 вживання/, *кволий* /17 уживань/, *верткий* /14 уживань/, *веселий* /14 уживань/, *кремезний* /14 уживань/, *любий* /11 уживань/, *добрий* /10 уживань/, *меткий* /10 уживань/, *милий* /8 уживань/, *сумирний* /5 уживань/, *моторний* /6 уживань/. Більш детальний аналіз засвідчує вживання відповідних словосполучень в аксіологічно маркованих контекстах з протилежними оцінними значеннями, пор.: *Той вертлявий чоловічок явно не припав йому до смаку* (В. Лігостов); *Першою реакцією його на ці повідомлення був намір набити морду вертлявому чоловічкові, але, на щастя, того не було в кабінеті Юлі* (А. Власюк);

4) переважна кількість прикметників виражає негативну оцінку, пор.: *мишавий* /97 уживань/, *непоказний* /36 уживань/, *опецькуватий* /34 вживання/, *дивний* /27 уживань/, *смішний* /21 вживання/, *злий* /20 уживань/, *непримітний* /18 уживань/, *огрядний* /17 уживань/, *зморщений* /15 уживань/, *товстенький* /15 уживань/, *гладкий* /14 уживань/, *нікчемний* /14 уживань/, *плюгавий* /13 уживань/, *згорблений* /13 уживань/, *жалюгідний* /11 уживань/, *мізерний* /10 уживань/, *переляканий* /10 уживань/, *непомітний* /9 уживань/, *потворний* /9 уживань/, *чудернацький* /9 уживань/, *дивакуватий* /8 уживань/, *зморшкуватий* /7 ужи-

вань/, *неголений* /6 уживань/, *плюгавенький* /6 уживань/, *самотній* /6 уживань/, *череватий* /6 уживань/, *чудний* /6 уживань/, *обшарпаний* /4 вживання/, *прилизаний* /4 вживання/, *червононикий* /4 вживання/.

Використання зменшено-пестливих засобів щодо осіб жіночої статі, як бачимо, переважно пов'язане з інтимізацією мови, вираженням позитивнооцінних відтінків значень. Пестливість щодо осіб чоловічої статі сприймається частіше як недоречна, тому корелює з негативнооцінними асоціаціями, що зумовлює і тенденції сполучуваності.

Отже, порівняно із зазначеною вище давньою практикою, у сучасній українській мові в аксіологійній опозиції *жіночка* – *чоловічок* протиставлення вже «очолює» лексема *жіночка*. Її вживання більш послідовно презентує семантико-прагматичне навантаження позитиву, слугує створенню інтимізованої атмосфери мови, більш теплої і доброзичливої, м'якої і лагідної, прихильної, з емоційно-експресивною оцінністю або ж засвідчує малі розміри номінованого об'єкта. Це доведено на основі аналізу особливостей сполучуваності розглядуваних лексем: простежено значно менший спектр варіантів сполучення іменника *жіночка*, що моделюють пейоративні смисли, аніж під час аналізу валентності іменника *чоловічок*.

Сполучуваність лексеми *чоловічок* із прикметниками демонструє асоціативні рефлексії з негативною маркованістю, зокрема з виявом зневаги, іронії, сарказму, приниження, нехтування, нешанобливості, глуму тощо. Лексему *чоловічок* з урахуванням відповідної сполучуваності можна кваліфікувати як псевдолагідну форму – носія негативної словесної енергії.

У словниках демінутиви *жіночка* – *чоловічок* мають ремарки *нейтр.*, *змени.-пестл.*, *ласк.*, *зневажл.*, *презирл.*, *іроній.*, *негат.*, *позит.* та ін. Такий самий стилістичний потенціал ілюструють три типи контекстів, які водночас демонструють нейтральне, позитивне, негативне семантико-прагматичне навантаження демінутивно-афективні форми *чоловічок*, *жіночка*, засвідчені в художніх контекстах пошукової системи ГРАК.

Космеда Т.А., Карпенко Н.А., Осіпова Т.Ф., Саліонович Л.М., Халіман О.В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. За ред. Т.А. Космеди. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014.

Космеда Т.А., Халіман О.В. Семантика й прагматика фемінітивів *жіночка, жінка* в українській лінгвокультурі (синхронно-діахронний аспект). *Slavia Orientalis*. 2024. Т. LXXIII. № 1. С. 195–212. <https://doi.org/10.24425/slo.2024.150669>

Сімович В. Граматика української мови: для самонавчання та в допомогу школі. Київ – Ляйпціг: Українська накладня, 1921.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГРАК – Шведова М., Вальденфельс Р. фон, Яригін С., Рисін А., Старко В., Ніколаєнко Т. та ін.). Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК). Київ – Львів – Єна, 2017–2024. URL: <https://uacorporus.org>

REFERENCES

Kosmeda, T.A., Haliman, O.V. (2024). Semantics and pragmatics of feminitives *zhinochka, zhinka* in Ukrainian linguistic culture (synchronic-diachronic aspect). *Slavia Orientalis, LXXIII (1)*, 195–212 (in Ukr.). <https://doi.org/10.24425/slo.2024.150669>

Kosmeda, T.A., Karpenko, N.A., Osipova, T.F., Salionovych, L.M., Haliman, O.V. (2014). Gender linguistics in Ukraine: history, theoretical foundations, discursive practice. Kharkiv: KhNPU im. H.S. Skovorody; Drohobych: Kolo (in Ukr.).

Simovych, V. (1921). Grammar of the Ukrainian language: for self-study and to help the school. Kyiv – Leipzig: Ukrainiska nakladnia (in Ukr.).

LEGEND

ГРАК – Shvedova, M., Waldenfels, R. von, Yarygin, S., Rysin, A., Starko V. and others. (2017–2022). General regionally annotated corpus of the Ukrainian language (GRAK). Kyiv – Lviv – Jena. URL: <https://uacorporus.org> (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
17.02.2024

Прийнято до друку 25.03.2024

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 17.02.2024

Accepted for publication

25.03.2024

Published on 29.09.2025

Tetyana Kosmeda, Oksana Khaliman

COMPATIBILITY OF THE DIMINUTIVE-AFFECTIVE FORMS ЖІНОЧКА (ZHINOCCHKA) AND ЧОЛОВІЧОК (CHOLOVICHOK) WITH ADJECTIVES: AXIOLOGICAL DIMENSION

The scientific investigation is conducted within the paradigm of gender linguistics theory, linguo-axiology, and language culture. Based on the data from the GRAC corpus, the study analyzes the peculiarities of the collocation of diminutive-affective forms representing the *feminitive – masculinative* opposition, expressed by the lexical units *жіночка – чоловічок*. Considering the axiologically marked semantic opposition between *man* and *woman* that existed diachronically, the word *man* was semantically associated with a high degree of positive evaluation. In contrast, a *woman* was a priori evaluated as the second member of the axiological opposition, meaning that this lexeme carried a negative connotation, as attested by ancient philosophers.

In contemporary Ukrainian speech, an axiological opposition between *жіночка* and *чоловічок* is observed, where the lexeme *жіночка* now leads this opposition. It consistently represents a positive semantic-pragmatic load, contributing to the creation of an intimate, warmer, and more benevolent atmosphere in discourse – softer, gentler, and more affectionate. The analysis of the collocational features of the examined lexemes supports it. In contrast, the collocation of the lexeme *чоловічок* with adjectives demonstrates a range of pragmatic meanings with negative connotations, including contempt, irony, sarcasm, humiliation, disregard, disrespect, insult, and so forth.

Thus, there is a clear trend towards the formation of new collocational norms for the examined lexemes, which should be more consistently documented in explanatory dictionaries. The diminutives *жіночка* and *чоловічок* represent pragmatic parameters such as *neutral, diminutive-affectionate, endearing, contemptuous, disdainful, ironic, negative, positive*, and others. These should be illustrated with at least three contexts that simultaneously demonstrate (1) neutral semantic-pragmatic load; (2) positive semantic-pragmatic load; and (3) negative semantic-pragmatic load.

Key words: gender linguistics, diminutive-affective forms, linguo-axiology, evaluation, semantics, collocation, pragmatics.